

EXISTĂ ACCENT SECUNDAR ÎN ROMÂNĂ?

Ovidiu DRĂGHICI

Eu am impresia că pronunț așa... (Sextil Pușcariu)

1.0. Diferitele vehiculări ale conceptului de „accent secundar în română” pleacă, nu atât de la o realitate lingvistică obiectivă, cât de la o *dificultate* a reflectării scriptice a expresiei sonore a limbii române.

1.1. Este vorba, în primul rând, de suportul scris al textelor metalingvistice și al unităților lingvistice la care acestea se referă și, în al doilea rând, de „atașarea” domeniului zis suprasegmental la acest suport. Într-un demers descriptiv asupra sistemului lexical sau într-o lucrare lexicografică, *unitățile lexicale* sunt izolate (relativa autonomie a acestui nivel creează impresia falsă de stare naturală, când, de fapt, e vorba de o *operație*) și prezentate într-o formă (orto)grafică.

Indicarea accentului unui cuvânt precum *căsuță* este o situație simplă, în care nu transpare un anumit amestec de planuri, aflat la originea acestei dificultăți.

1.2. *Căsuță* este un semn (privit ca *formă*, pentru că nu vorbim de o actualizare oarecare, *aici* și *acum*), având cel puțin două trăsături importante:

– *autonomia în funcționare* (caracteristica de a putea fi (re)produs singur într-un enunț, spre deosebire de *-ă* sau *-uț*);

– *centralitatea în sistem* (este obiectul unei *selecții* într-o măsură covârșitor mai mare decât, să zicem, semnul *Are o căsuță frumoasă*. De aceea, în timp ce primul este, în general, recunoscut ca unitate a *limbii*, cel de-al doilea pare a fi (mai puțin tiparul subiacent combinării) un *fapt* de „discurs repetat”. Pe de altă parte, semne precum *căs-*, *-uț(-)* și *-ă* („choix”?) nu par a face obiectul unei alegeri a vorbitorului, care nu articulează secvențe de morfeme, ci reproduce (= selectează) unități de nivel superior „gata formate”.

Aceste două caracteristici, *determinate de sistemul conținutului*, sunt, laolaltă, „conștiința cuvântului”, parte a ceea ce se numește „savoir linguistique”. Ilustrația cea mai obișnuită a manifestării ei este segmentarea prin blancuri a scrisului.

1.3. Un enunț este o articulare ierarhică de semne aparținând la cel puțin două niveluri: *morfem* (lexical / gramatical) – *unitate lexicală / parte de vorbire* – *parte de propoziție* – *sintagmă* – *propoziție* – *frază*. Articularea *expresiei sonore* a enunțului (v. fig. 1) nu coincide, însă, (ca niveluri, unități și relații) cu această ierarhie a unităților „biplane” (v. VM:9-10). Doar avansăm aici ipoteza că aceasta este *singura* articulare. Așa-zisa primă articulare (a semnelor) „are loc” în planul conținutului și nu urmează o ordine secvențială, fiind, de fapt, o structurare în *situație* a unei „părți” din acest plan, pentru că *succesivitatea* este un atribut al semnificantului. Gramatica apare, din această perspectivă, ca o semantică *funcțională*, o explicitare a constrângerilor unei limbi în actualizarea semnificațiilor (idiomatice, nu universale).

Accentul, în accepția cea mai obișnuită, nu este o „caracteristică” a *cuvântului*, ci ține de repartizarea intensității globale a emisiei vocale pe anumite segmente; este o *funcție* a unui anumit nivel al expresiei și nu a unui nivel de structurare sintactică a semnificației (cf. „morfeme accentuate / neaccentuate (VF:62), accentul cuvântului (GP:20), al propoziției (GA:468), al frazei (AI:79)”).

1.4. Ar fi relevantă, de pildă, stabilirea unui raport între *cuvânt* și semnificații sonori posibili (*consoană – silabă* (omogenă sau cu periferice) – *unitate accentuală – unitate ritmică*) ca și pentru semne aflate la celelalte niveluri ale articulării „biplane”. O privire asupra semnificațiilor grafice posibile, o comparație între posibilitățile oferite de cele două coduri alternative, urmate de o analiză asupra relativei corespondențe a unităților constitutive și distinctive, ar da seama de raporturile existente între *articularea semnelor*, *articularea semnificantului sonor* și *articularea semnificantului grafic* și, mai ales, de neajunsurile apelului comod la codul grafic în descrierea / normarea unor aspecte ale rostirii!

		CONFIGURARE						
		ARTICULARE			COARTICULARE			
		Semnal demarcativ (SD)	Contra-intonațional (CI)	Registru intensiv (RI)	Constituent	Nucleu (N), (1)	Contrast	Satelit (S), (0)
EMISIE VOCALĂ (#, #), (EV)	Silabă (Sil)	Transiție legată (-)	(- / \)	1	Fonem (0)	Vocală (V)	Joncțiură silabică (+)	Consoană (C)
	Unitate accentuală (UA)	Transiție nelegată ()		2	Silabă	Silabă tonică (⌊)	Accent (⌊)	Silabă atonă (⌋)
	Unitate ritmică (UR)	Bomă ()		3	Unitate accentuală	Unitate proeminentă (⌋)	Ritm (⌋ ⌋)	Unitate nonproeminentă (⌋)

Fig. 1

1.5. Marcarea „accentului” pe o secvență ortografică implică, desigur, cel puțin o rostire *izolată* a cuvântului respectiv, rostire conformă tradiției (= normă) sau regularității unui (sub)sistem derivativ sau flexionar. Dificultăți apar atunci când se are în vedere presupusa rostire corespondentă unor secvențe grafice ca *limfogramulomatoză*, *bună stare*, *bunăstare*, *argint-viu*, *iarba-datului-și-a-faptului*, *sănătate* ș.a. Nu ne interesează aici încadrarea morfolexicală a unor asemenea semne, ci structura semnificantului sonor, structură inadecvat surprinsă, cu tot apelul la un *fapt de substanță*, neformalizat în română.

În asemenea situații se vorbește, deci, mai mult sau mai puțin consecvent, cu „urmări” normative formulate unitar sau nu, de faptul că „în cuvintele polisilabice, pe lângă accentul principal, poate apărea și un accent secundar”.

2.0. Lăsând deoparte rostirea tributară unei baze de articulație, registrele tonale și anumite semne grafice, și, mai ales, intensitatea silabelor în sens *absolut*, în sfera limbajului, *accent* desemnează o evidențiere, o reliefare a unui segment în lanțul vorbirii. Cu referire la nivelul lexical al limbii române acesta este numit *de intensitate, intensiv, dinamic, energetic, expirator / expiratoric / expiratoriu*.

Acești termeni trimit (cu diferite nuanțări) la manifestarea accentului ca *substanță* sonoră și nu la funcția sa ca unitate a limbii; ei desemnează o realitate fonetică articulatorie și / sau acustică, în general avându-se în vedere modificările anatomice momentane ale sursei (TF:231-232) și / sau natura (vizualizată artificial) a semnalului; mai puțin, însă, aspectul *perceptiv* (v. AS:119).

2.1. Din aceste două perspective, „pronunțarea *mai intensă* [s.n.] a unei silabe dintr-un cuvânt” presupune o *mai mare* forță de contracție a mușchilor intercostali și a diafragmei, implicit o suprapresiune mai mare a aerului în plămâni, ceea ce înseamnă o forță mai mare cu care fluxul de aer „atacă” corzile vocale și zonele de rezonanță aflate pe traiect: *amplitudinea* (fig. 4) vibrației (complexe) este, astfel, mai mare, direct proporțională cu „energia sonoră”, „puterea sonoră” (IR:84), „forța acustică” sau „intensitatea” (IM:119).

Această „intensitate acustică fizică” este o calitate a semnalului, măsurabilă în w/cm^2 , mai puțin importantă la nivel *perceptiv*. Evidențiere, reliefare a unui segment înseamnă *audibilitate* (fig. 3) mai mare („răsună mai tare”) și nu neapărat un efort expirator mai mare. Accentuarea unei silabe (în limba română) are la bază intensitatea acustică *subiectivă*, „intensitatea auditivă” (denumită popular, la aparatele radio obișnuite, *volum*,” (IM:119), măsurabilă în db, funcție și de amplitudine, dar în *primul rând de frecvența* vibrației (fig. 2).

Fig. 2

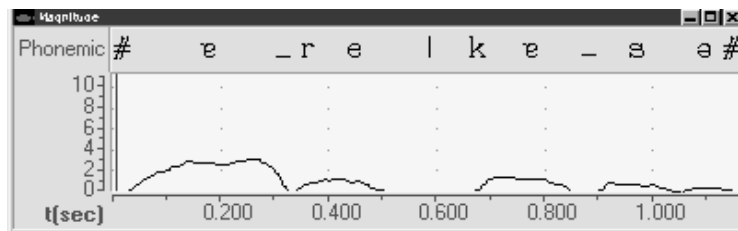

Fig. 3

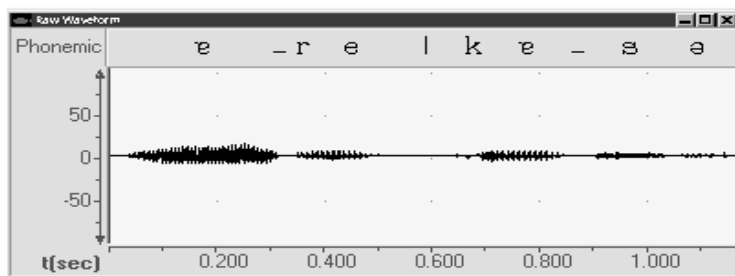

Fig. 4

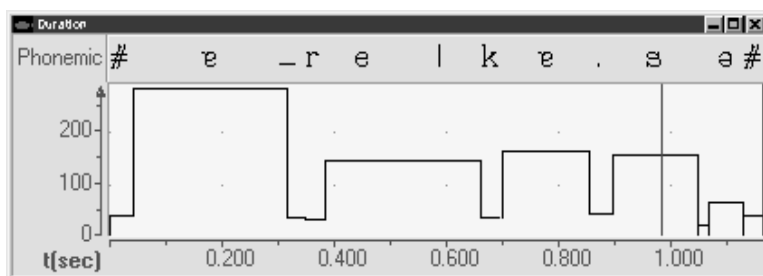

Fig. 5

2.2. Despre intensitatea relativă a unui segment (ca accent în română) se spune că înseamnă în primul rând amplitudine (v., însă, *FF*:262, *AS*:119), dar și înălțime și *durată* (fig. 5). Lăsând la o parte durata vocalelor sau consoanelor continue, care nu are decât funcții periferice („stilistice”, „expresive”) în sistemul fonologic românesc, putem observa că înălțimea se manifestă *independent*:

– nu depinde de un anumit *segment / nivel*, spre deosebire de contrastul de intensitate. Tonul variază sensibil (cu sau fără funcție distinctivă) pe lungimea unei silabe (fie ea o singură vocală), ca și într-o unitate ritmică¹: #dà\# vs. #dà↗# (v. *HP*:24).

– nu (inter)depinde de *contrastul de intensitate*: ridicarea sau coborârea tonului se poate produce pe durata oricărui segment (silabă), nu neapărat a celui aflat sub accent: #plòuă\# vs. # plòuă↗#, schema accentuală fiind aceeași: / ` _ /.

De aceea accentul „lexical” este în primul rând pus pe seama *amplitudinii*, accentul „sintactic” – a cărui interpretare se intersectează cu anumite accepții ale intonației – (v. *PR*:105-108) fiind unul „muzical”.

Vorbim aici de *intensitate* în sensul de „intensitate acustică subiectivă”, precizat mai sus (5.1.), acela în care „porțiunea de vibrație” care sună mai tare este *mai frecventă, mai amplă, mai lungă* (v. fig. 2-5).

2.3. Semnificantul sonor se configurează (*figură* = unitate distinctivă) sub o anumită „tensiune” între *constrângerile* substanței și funcționalitatea sa, aceea de a fi o *formă distinctă*. Ceea ce este obligatoriu *nu* poate funcționa ca figură. De pildă, în română este obligatoriu un contrast accentual, nu însă și forma lui.

Orice emisie vocală trebuie să aibă o intensitate suficientă pentru a fi *audibilă*, altfel spus, pentru a realiza o funcție de semnalizare.

Fie o emisie vocală omogenă (neparazitată de zgomote): #^ha#. Pentru a funcționa ca semnal, ea are o intensitate *absolută* (notată / ^h /) prin care contrastează cu mediul în care apare (aerul, ca „liniște”, stare notată / # /), contrast pe care îl numim contrast *primar*. O asemenea emisie vocală este realizarea ca *silabă* (Sil) a unui semnificant (aici – expresia unui enunț, complex sau nu ca structură sintactică).

Fie o emisie vocală de tipul: #^ha-re#. Știm că cele două silabe nu sunt „pe aceeași linie” ca intensitate. Cea de-a doua se rostește obligatoriu (=constrângere) „mai încet”. Numim acest contrast (ruperea continuității în raport cu unitățile vecine) *accent*, iar emisia vocală respectivă: *unitate accentuală*, nivelul al doilea de configurare a semnificantului sonor.

Intersegmentul este în acest caz *tranziția legată* (/ - /). Rostite *izolat* (deci nearticulate) ar fi: #^ha#rè#.

Fie o emisie vocală de tipul: #^hare|kásă#. Avem aici două unități accentuale articulate într-o *unitate ritmică*. Este, de asemenea, obligatoriu un contrast, *ritm* (cf. *RI:97, FV:16*), prima fiind unitatea proeminentă. Forma acestui contrast este sau una, sau alta din cele două, existând, deci, o posibilitate distinctivă: / ^h | ^h / : / ^h | ^h / (*are casă* vs. *are casă*). Delimitate de o *bornă*, unitățile ritmice nu se articulează, nu mai există un contrast. Poate exista, însă, o diferență de registru intensiv și / sau tonal.

Semnificantul sonor (în română) se configurează ierarhic *sub* vocala-nucleu (fig. 6). În acest sens vorbim de o *acumulare*, de trei niveluri de realizare a semnificantului, ierarhia acestora fiind cea de-a doua axă a reprezentării bidimensionale:

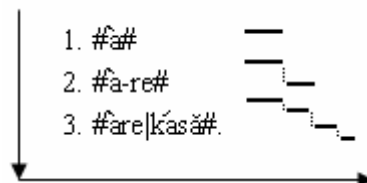

Fig. 6

Contrastul are valoarea cea mai mare între nucleu și sateliții din imediata vecinătate, de stânga sau de dreapta. Contrastul se manifestă din ce în ce mai slab, iar *articularea* sub același nucleu necesită din ce în ce mai mult efort, cu cât „ne îndepărtăm” de centru.

Este o expresie a constrângerilor substanței și de aceea există o limită „de bun simț” până la care se poate *întinde* (în sens durativ, pe axa orizontală) complexitatea unei *unități* de un anumit nivel (fig. 7, cf. *RF:132*).

NIVEL		CONSTITUENȚI
1	SI	() () () () () ()
2	UA	() () () () () () () ()
3	UR	(?) () () () (?)

Fig. 7

În contrapondere, „conștiința cuvântului” este implicată în tendința de a rosti (și, mai ales, de *a avea impresia* că rostim / auzim) semnificantul sonor al unei unități lexicale simple ca o *singură* unitate accentuală, chiar dacă cu un efort mai mare. Să presupunem că emisia vocală prin care se realizează semnificantul sonor corespunzător celui scris *disciplinaritate* are următoarea formă: # _ _ _ _ _ ` _ #. Știm că cele cinci silabe aflate la stânga nucleului nu au aceeași intensitate absolută la fel ca cele două silabe din stânga nucleului în *paritate* # _ _ ` _ #. Dar mai știm, însă, că acest lucru nu este important pentru *forma* limbii. Din acest punct de vedere *toate* silabele respective sunt, în aceeași măsură, atone, lucru vizibil în reprezentările formale de mai sus. Aceasta este una din situațiile în care *substanța* tinde să se formeze altfel: # _ ' _ _ | _ _ _ ` _ # (o grafie sugestivă ar fi *disciplinaritate).

Fără să avem în vedere care este mai „ușor de rostit”, să observăm că cele două tipuri de forme alternative pot contracta o funcție distinctivă: #bunăstare# (UA) vs. #bună|stare# (UR). De fapt, nivelul diferit de realizare este (uneori singura) unitate distinctivă: #l+ù+p+i# (Sil) vs. #l+ù-p+i# (UA) (cf. VF:110). Ar fi interesant de experimentat care dintre unitățile distinctivă susține mai mult diferența dintre *patimă* și *patină*. Corelația între două scheme accentuale, aparținând unei opoziții ternare – „scheme accentuale trisilabice”, (/ ` _ _ / : / _ ` _ /) sau „corelația” /m/ : /n/?

Rostirea mai firească pare a fi #d|iscipli|naritate#, unde așa-numitul *accent secundar* este contrastul de intensitate manifestat în interiorul unității accentuale nonproeminente, articulată într-o unitate ritmică și delimitată de o *tranziție nelegată* (|). Intensitatea notată / ' / este cea a silabei tonice din respectiva unitate accentuală. Nu avem niciun motiv să o numim „accent secundar”, pentru că este un contrast ce aparține altui nivel (UA). Toate UA nonproeminente ar fi atunci la fel de „secundare”:

(1) *limfgranulomatoză* # _ ' _ | _ ' _ _ | _ ` _ #;

(2) *otorinolaringologie* # ˘_ | ˘_ | ˘_ | ˘_ #;

(4) *Vine mâine la școală.* # ˘_ | ˘_ | ˘_ #;

(5) *Fă-mă, Doamne, val de tei și m-aruncă-ntre femei!* (RI:98)

˘_ | ˘_ | ˘_ || ˘_ ˘_ | ˘_ ˘_ #. Nu e nimic *condiționat* sintactic sau lexical aici (cf. 5: /și-ma-rún-kăn/). Alegerea uneia sau a alteia dintre schemele ritmice *posibile* în funcție de ceea ce vrem să comunicăm (v., mai ales, 4) este altceva.

Depășirea zonei *periferice* (unde contrastul mai este perceptibil, iar rostirea este încă *o unitate*) face ca rostirea respectivă să „cadă” (v. fig. 6) la nivelul următor, unde se „scindează” într-o unitate superioară ca complexitate: două sau mai multe asemenea unități coarticulate (contrastante).

Cu atât mai mult este cazul unor semne precum *șaptesprezecelea*, adică # ˘_ | ˘_ | ˘_ #. (cf. *șaptespe*, fam., pentru proeminența lui /șaptespre/) sau *interdisciplinaritate* # ˘_ | ˘_ | ˘_ | ˘_ #. Ultima UR înlătură o eventuală constatare, grăbită, că ar fi vorba de o „izolare” a unor formative, de o „scindare” doar a unor semne cu structură lexicală complexă, ceea ce ar presupune preexistența unui singur „cuvânt fonetic”.

Aceeași conștiință a „cuvântului” (de fapt, a unui element semnificativ, mai mult sau mai puțin autonom: afix, element de compunere sau cuvânt) este implicată, ca *latitudine* și nu ca *constrângere*, în *alegerea* unui nivel complex de realizare a semnificantului; UR față de UA, de pildă: *autobuz*, rostit #áuto|bùz# sau #áuto|búz# (cu sensul „Nu *otobuz!”), rostirea mai răspândită fiind, credem, #autobùz#, cu „un singur accent”:

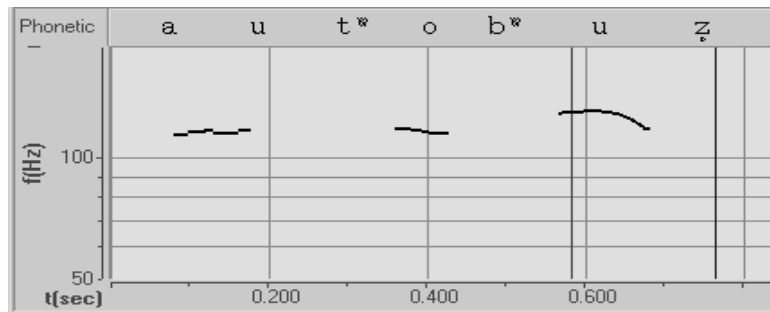

Fig. 8

Dar structura UR nu coincide în mod necesar cu structura morfologică, lexicală sau sintactică a semnului; după cum – aspect mai cunoscut – nici structura silabică (a unității accentuale) și cea morfematică (a cuvântului) nu se suprapun etc. De fapt este vorba de o discriminare fundamentală asupra căreia am insistat la început. Configurarea semnificantului sonor la unul ori altul dintre niveluri este o posibilitate a substanței. Ea se manifestă ca o *funcție* (distinctivă) la nivelul formei dar nu este impusă de structura semnului.

3. Conceptele de accent „sintactic”, „lexical – principal și secundar” se dizolvă, într-o fonologie *bidimensională*. Pentru a ne raporta, totuși, la această interpretare consacrată, să amintim doar că așa-numitul accent secundar *seamănă* cu contrastul de intensitate manifestat în interiorul unei unități nonproeminente, articulată într-o unitate ritmică. Iar pentru a răspunde simplu întrebării din titlu: *nu* există accent secundar în română! Un fapt de substanță, ce *pare* că „își subminează” forma, ține de realizarea *altei* forme.

* Vezi Ovidiu Drăghici, *Fonologia bilineară și accentul secundar românesc*, în AUC. Seria Științe filologice. Lingvistică, nr. 1/2005.

BIBLIOGRAFIE

- AI Poghirc, Cicerone, *Accentul și intonația în Al. Graur*, (coord.), *Introducere în lingvistică*, București, Editura Științifică, 1972, p.75-80.
- AS Avram, Andrei, *Studii de fonologie romanică*, Editura Academiei Române, București, 2000.
- DS Drăghici, Ovidiu, *Un posibil model funcțional al semnificantului sonor în româna actuală*, în *Analele Universității din Craiova, Seria Științe filologice. Lingvistică*, XXIV, Nr. 1-2/2002, p. 149-152.
- FF Ionașcu, Al., *Fonetica și fonologia în *** Tratat de lingvistică generală*, București, EARSR, 1972, p. 239-266.
- FV Funeriu, I., *Versificația românească. Perspectivă lingvistică*, Timișoara, Editura Facla, 1980.
- GA Popescu-Marin, Magdalena, *Accentul, intonația, pauza și ritmul în Academia Republicii Socialiste România, Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1966, p. 468-482.
- GP Garde, Paul, *L'Accent*, Paris, PUF, 1968.
- HP Horezeanu, Mihai, *O pragmatică contrastivă a intonației în engleză și română*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004.
- IM Ionescu, Emil, *Manual de lingvistică generală*, Ediția a II-a, [București], Editura ALL, 1997.
- IR Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- PR Pușcariu, Sextil, *Limba română*, vol. II „Rostirea”, București, Editura Academiei Române, 1994.
- RF Roceric-Alexandrescu, Alexandra, *Fonostatistica limbii române*, București, EARSR, 1968.
- RI Rosetti, Al., *Introducere în fonetică*, ediția a IV-a revăzută și adăugită, București, Editura Științifică, 1967.
- SC de Saussure, Ferdinand, *Curs de lingvistică generală*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- TF Tache, Simona, *Fiziologia aparatului respirator*, Cluj-Napoca, Editura

- Dacia, 1996.
- TL Tătaru, Ana, *Limba română. Specificul pronunțării în contrast cu germana și engleza*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997.
- VF Vasiliu, Emanuel, *Fonologia limbii române*, București, Editura Științifică, 1965.
- VM Vaissière, J., *Les phonologies multilinéaires*, <http://www.cavi.univ-paris3.fr>.

RESUME

Dans une représentation bidimensionnelle du signifiant sonore roumain, ce qu'on appelle *accent secondaire* apparaît soit comme « imperfection » du schéma accentuel – fait de substance sans pertinence fonctionnelle, soit comme contraste d'intensité à l'intérieur d'une unité accentuelle dominée, au niveau supérieur de l'unité rythmique.